

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

**КОЛИ ТА КИМ
ВИПРАВДОВУЮТЬСЯ
КАТУВАННЯ**

Матеріали дискусійного клубу

(м. Харків, 16 травня 2019 р.)

Харків
«Право»
2019

УДК 343.9.018:343.255(477)
К34

Редакційна колегія:

кандидат юридичних наук, доцент *К. А. Автухов* (голова);
кандидат юридичних наук *М. Ю. Кутєнов*

Коли та ким виправдовуються катування : матеріали дискус. клубу (м. Харків, 16 трав. 2019 р.) / НАПрН України, НДІ вивч. проблем злочинності ім. акад. В. В. Сташиса – Харків : Право, 2019. – 60 с.

ISBN 978-966-937-782-1

ISBN 978-966-937-782-1

© Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, 2019
© Оформлення. Видавництво «Право», 2019

Авдєєва Г. К.,

к. ю. н., с. н. с., провідний науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОСТІ ВИСНОВКУ ЕКСПЕРТА У СПРАВАХ ПРО КАТУВАННЯ В УМОВАХ ЗМАГАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

У Ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ратифікованій Україною 17.07.1997, зазначено, що «Нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поведженню або покаранню». [1] Однак, останніми роками міжнародними й національними правозахисниками, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини фіксується зростання в Україні кількості порушень права людини не бути підданій катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поведженню чи покаранню у кримінальному процесі та у системі кримінальної юстиції загалом. Негативна практика діяльності правоохоронних органів і судів щодо порушення такого права людини є основною причиною великої кількості рішень Європейського суду з прав людини проти України. [2] Зокрема, у Постанові Європейського Суду з прав людини від 21.04.2011 (скарга № 42310/04, в якій заявник скаржився, що під час його перебування у відділі міліції його катували електричним струмом) зазначено про неповноту та неточність результатів судово-медичного дослідження тілесних ушкоджень затриманої особи, а також про ігнорування співробітниками правоохоронних органів і судом важливого джерела доказів – Висновку альтернативної судово-медичної експертизи, виконаної ліцензованим приватним центром судово-медичних експертиз. Суд Постановив, що мало місце порушення статті 3 Конвенції у зв'язку з відсутністю ефективного розслідування тверджень заявника про його катування працівниками міліції. [3]

Європейський Комітет з запобігання катуванням та нелюдському чи принизливому поведженню або покаранню наголошує на низькій якості та необ'єктивності медичної документації, яка складається під час медичних оглядів затриманих в Україні осіб. Аналіз медичних довідок і

висновків експертів щодо тілесних ушкоджень показав їх неповноту і невідповідність поясненням затриманих осіб щодо кількості та характеру ушкоджень. [4]

Згідно зі ст. 7 закону України «Про судову експертизу» «Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз». На жаль, в деяких державних експертних установах взагалі не проводяться окремі види експертиз, що в деяких випадках унеможливило залучення експерта в кримінальному провадженні через те, що залучення недержавного судового експерта протирічить Закону. Такі проблеми не виникають у країнах-членах Європейського Союзу завдяки тому, що «відомча підпорядкованість» судових експертів у цих країнах не має вирішального значення при їх обранні для проведення судової експертизи або допомоги у оцінці висновку експерта. Зокрема, у Польщі уповноважені особи під час оцінки висновку експерта звертаються до спеціалістів або експертів (в т. ч. приватних) з метою встановлення його об'єктивності, обґрунтованості, повноти дослідження та ін. Це їм надає підстави для визначення належності, допустимості, достовірності і достатності висновку експерта як дже-рела доказів. [5]

Заборона проведення судово-медичних експертиз недержавними експертними установами призвела до того, що іноді суди не визнають висновки судово-медичної експертизи як доказ у кримінальних справах, посилаючись на те, що експертні дослідження всупереч ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» були проведені не в державних експертних установах, а в установах, які є об'єктами комунальної власності. Однак, на сьогодні всі Бюро судово-медичних експертиз в Україні не є державними, а належать до об'єктів комунальної власності і, відповідно до законодавства України, взагалі не мають права проводити судово-медичні експертизи.

В Україні, на жаль, державні експертні установи монополізували не лише проведення судових експертиз у кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 7 закону України «Про судову експертизу»), а й вважають незаконним рецензування висновку експерта особою, яка не є працівником державної експертної установи. Питанням заборони такого рецензування присвячено низка «круглих столів» і окремих публікацій. [6] Проте, адвокати і представники громадських організацій, навпаки,

наголошують на тому, що «Рецензія на висновок експерта і експертне дослідження, отримане стороною захисту, потерпілим, представником юридичної особи тощо шляхом безпосереднього звернення з відповідним запитом до обраної ними особи, яка має наукові або інші спеціальні знання у відповідній галузі, хоча і не є співробітником державних спеціалізованих установ, може бути визнана письмовим доказом у кримінальному, господарському, адміністративному та цивільному судочинстві за умови його відповідності вимогам належності, допустимості та достовірності». [7]

Заборона зовнішнього незалежного рецензування висновку експерта може перешкодити прокуророві, керівнику органу досудового розслідування, слідчому згідно з ч. 2. ст. 9 КПК України «повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень». Очевидно, що Висновок, який не є достовірним джерелом доказів, не лише не має доказового значення для уповноваженої особи, яка призначила судову експертизу, але і заважає об'єктивному розслідуванню злочину. Навіть державні судові експерти вважають рецензування лише методом внутрішньовідомчого контролю управління експертного забезпечення правосуддя України та впевнені, що «виключно шляхом рецензування висновків здійснюється перевірка відповідності висновків вимогам нормативно-правових актів та правильності застосування методів дослідження», що «це є одним із рушіїв реалізації прав сторін на виявлення істинного стану справ, його законності і наукової обґрунтованості» та «рецензування необхідно для підтвердження або заперечення уже складених висновків для унеможливлення помилок або неточностей, невідповідностей дійсності». [8] Тобто, якщо висновок експерта є помилковим, він не може слугувати джерелом доказів. Однак уповноважена особа, яка призначила експертизу, не дізнається про недоліки і помилки у висновку тому, що відповідно до «Положення про організацію рецензування висновків судових експертиз у НДУСЕ МЮ України» № 65/5 від 26.12.2000 таке рецензування має на меті лише вдосконалення науково-методичного забезпечення та кваліфікаційної підготовки експертів державних експертних установ, а рецензування з метою допомоги прокуророві, слідчому

та суду в об'єктивній оцінці висновків експерта цим Положенням не передбачено.

Монополія державних експертних установ на проведення судових експертиз у кримінальному провадженні та на рецензування висновків експертів не відповідає принципу змагальності судочинства. Для забезпечення права на захист обвинуваченого та підсудного при призначенні та проведенні експертизи сторона захисту повинна мати право самостійно залучати експерта або рецензента висновку експерта (в т. ч. – приватного), заявляти відвід експерту і рецензенту, просити про призначення експерта чи рецензента з числа вказаних ними осіб, а рецензії на висновки експертів мають вважатися письмовими доказами. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, враховуючи те, що жоден доказ не має наперед встановленої сили (ст. 94 КПК України). Такий підхід до формування доказової бази у справах про порушення права людини не бути підданий катуванню повною мірою відповідає принципам європейського законодавства та сприятиме реалізації принципу змагальності у судочинстві України.

Список використаної літератури:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Редакція від 02.10.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>;
2. Імплементація міжнародних стандартів у сфері запобігання неналежному поведінню в діяльність органів кримінальної юстиції України: Рамкова програма співробітництва для Вірменії, Азербайджану, Грузії, Республіки Молдова, України й Білорусії. – Рада Європи, 2016. – С. 186–187.
3. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (Заява №42310/04): Рішення Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>.
4. Пункти 61, 62, 87 Звіту до українського Уряду за підсумками візиту в Україну, здійсненого КЗК у період з 9 по 21 жовтня 2013 року.
5. Bronowska K. Teoretyczne zagadnienia kontroli ekspertyzy i oceny opinii biegłego / K. Bronowska // Kryminalistyka i nauki penalne wobec przest^pczosci / pod. red. H. Koteckiego. – Poznan: Wydawnictwo Poznanskie, 2008. – S. 103–117.

6. Рецензії на висновки судових експертів – поза законом! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaacr.org/2017/11/15/retsenziyi-na-vysnovky-sudovyh-ekspertiv-pozazakonom/>;
7. Федчишина В. В. Рецензування висновків судових експертів – метод внутрівідомчого контролю управління експертного забезпечення правосуддя України // Економіка та держава №9/201 С. 109–112;
8. Сопова К. Неприпустимість подання рецензій на висновки судових експертиз. Оцінка висновку експерта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sopova.com.ua>;
9. Секція судової експертизи об'єктів інтелектуальної власності НКМР Міністерства юстиції України прийняла рішення щодо «рецензій на висновки судових експертів», проведених судовими експертами, які не є працівниками державних спеціалізованих установ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.intelect.org.ua> та ін.
10. Узагальнений науково-консультативний висновок щодо можливості використання рецензій на висновки судових експертів і експертні дослідження у господарському, адміністративному, цивільному та кримінальному судочинстві як доказів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lookaside.fbssbx.com/file/1554997411231698.pdf?token=AWxZLXxMccrddfLiOoU0hEU32tVKU1UdbIRG3gBFRTa7egcqFZ8XAWxZLXxMccrddfLiOoU0hEU32tVKU1UdbIRG3gBFRTa7egcqFZ8X_7TPL26X5cTt8E2YKmewbyP100bC2K8QNaW8XbKu5LbcGTGeKgQtq2ZXqGoh2iKZxmyz2WQLTnb4m9q9j0L5WGnPPONDGi7wWtgj_Vu0svD2eXAbd4hJIFdKKA;
11. Федчишина В. В. Рецензування висновків судових експертів – метод внутрівідомчого контролю управління експертного забезпечення правосуддя України // Економіка та держава. – №9. – 2014. С. 109–112.

Автухов К. А.,

*к. ю. н., с. н. с., старший науковий співробітник НДІ ВПЗ
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України*

МЕХАНІЗМ ОЦІНКИ РИЗИКІВ У ПРОЕКТІ ЗАКОНУ «ПРО ПЕНІТЕНЦІАРНУ СИСТЕМУ»

Багаторічна робота з запровадження оцінки ризику наразі знаходить все нові формулювання й у самій кримінально-виконавчій політиці, зокрема у законопроектах, що опрацьовуються вже у Парламенті. Так, законопроект № 7337 «Про пенітенціарну систему», який направлений на впровадження докорінних змін у пенітенціарній практиці пропонує впровадження оцінки ризиків при застосування одного з найбільш корупційних механізмів – умовно-дострокового звільнення.

Надмірна дискреція при застосуванні існуючого порядку умовно-дострокового звільнення неодноразово ставала предметом наукової критики. За чинним законодавством підставою такого звільнення є встановлення факту «виправлення» засудженого. Та власне категорія виправлення є великою мірою оціночною, особливо з огляду на її розмите визначення у Кримінально-виконавчому кодексі України як процесу позитивних змін в особистості засудженого (ст. 6). На практиці це призводить не тільки до сумнівних з погляду безпеки суспільства дострокових звільнень, а й до корупції та інших зловживань з боку адміністрацій пенітенціарних установ [1].

Аналізований законопроект пропонує відійти від радянської моделі застосування умовно-дострокового звільнення шляхом впровадження практики напівавтоматичного застосування цього виду звільнення, що вже тривалий час застосовується у різних європейських країнах та відповідає міжнародним нормативним актам. Суть зводиться до наступного, після відбуття засудженим частини строку покарання, яка залежить від тяжкості злочину та інших обставин, особа може бути звільнена, якщо проти цього не заперечує адміністрація установи виконання покарань. Якщо ж адміністрація має обґрунтовані заперечення проти звільнення, то вона звертається до органу пробації, як до невідомого органу з запитом на проведення оцінки ризику вчинення повторного кримінального правопорушення. За відсутності таких заперечень адміністрація направляє до пробації клопотання про необхідність складання висновку

щодо доцільності покладення на особу обов'язків, передбачених ст. 76 КК України, це може бути обмеження пересування, обов'язок працевлаштуватися, пройти курс лікування тощо.

Оцінка ризиків вчинення повторного правопорушення за такого підходу набуває значення об'єктивного та неупередженого індикатора реальних результатів процесу виконання-відбування покарань, а не оціночних суджень, як це є зараз. Втім, орган пробації своєю оцінкою ризиків не обмежує суд у можливості застосування умовно-дострокового звільнення й у випадках встановлення високого рівня ризику, адже за проектом Закону суд враховує не лише висновок пробації, а й інші дані, які свідчать про ступінь такого ризику.

Список використаної літератури:

1. Автухов К. Оцінка ризиків і сучасна кримінальна юстиція / К. Автухов, В. Човган, І. Яковець. Консультативна місія ЄС в Україні, 2019, Київ, 180 с.

Батиргарєсва В. С.,

*д. ю. н., с. н. с., директор НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України*

ЩОДО НЕБЕЗПЕКИ СТАТИ ЖЕРТВОЮ ТОРТУР І КАТУВАНЬ В УКРАЇНІ

Напевно, пересічні громадяни України не часто замислюються над тим, що таке тортури і катування, чому катують людей в Україні, скільки у нас місць, в яких ці події можуть відбуватися? І цьому нібито є пояснення – такому ганебному явищу, як тортури і катування, не місце в нашому суспільстві, хоча з історії людської цивілізації нам відомо, що тортури за минулих часів були відкритими і дозволеними та мали своїм призначенням «сприяти» покорі населення та наводити на нього страх.

Отже, почнемо з кінця. До таких місць, де «традиційно» може панувати насильство, що має вигляд катувань, сьогодні, зокрема, належать: слідчі ізолятори, ізолятори тимчасового тримання, пункти тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні, кримінально-виконавчі установи, приймальники-розподільники для дітей, загальноосвітні школи та професійні училища загальної реабілітації, центри медико-соціальної реабілітації дітей, спеціальні виховні установи, військові частини, гауптвахти, дисциплінарні батальйони, органів внутрішніх справ, заклади примусового лікування, психіатричні заклади та психоневрологічні інтернати, будинки-інтернати для громадян похилого віку та інвалідів тощо.

У свою чергу, міжнародними стандартами у сфері прав людини чітко проголошено, що катування та інші жорстокі види поводження й покарання принижують гідність людини. Розгорнуте уявлення про те, що розуміється під катуванням, надає Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. Цей документ, до речі, був ратифікований УРСР, що перебувала у складі Радянського Союзу, ще у 1987 р. Так, у Конвенції зазначається, що катування – це будь-яка дія, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити

її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. Важливим зауваженням до цього визначення є вказівка, що у цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково [1].

У Кримінальному кодексі України 2001 р. у статті 127 так само передбачено кримінальну відповідальність за катування. Слід зауважити, що раніше у КК 1960 р. такої статті не передбачалося. Адже, здається, вже створене нормативне підґрунтя боротьби з подібними проявами, однак практику запобігання цьому явищу все одно не можна визнати задовільною.

Якщо звернутися до офіційної статистики, то зазначених випадків небагато. Так, у 2018 р. за ст. 127 КК України (Катування) порушено 112 кримінальних проваджень, роком раніше – 82. Причому нерідко ці злочини вчиняються групою осіб. Але статистика подібних випадків за даними громадських правозахисних організацій та соціологічних опитувань свідчить про зворотне. Наприклад, за даними соціального дослідження, яке проводилося Харківським інститутом соціальних досліджень ще у 2011 році, масштаби застосування протиправного насильства в міліції є надзвичайно великими: оціночна кількість потерпілих склала 980 тисяч осіб [2]. Тому ще у 2013 р. питання жорстокого поводження з особами, що утримувались в установах Міністерства внутрішніх справ України, було предметом серйозного занепокоєння Європейського комітету із запобігання катуванням починаючи з першого візиту зазначеного Комітету до України в 1998 р. [3]. При цьому у 2014 р. Кабінет Міністрів України прийняв рішення про створення спеціальної комісії при Міністерстві юстиції, яка займається фіксуванням фактів нелюдського поводження із затриманими в СІЗО та установах виконання покарань [4]. Однак про результати діяльності цієї комісії широкій громадськості майже нічого невідомо. Двома роками раніше до цієї події (у 2012 р.) в Україні на базі інституції Уповноваженого Верховної Ради з прав людини створено так званий національний превентивний механізм. Його поява зумовлена міжнародними зобов'язаннями нашої країни щодо виконання Факультативного протоколу до Конвенції проти катувань. Цей механізм представляє собою систему регулярних відвідувань незалежним органом держав-

ної влади місць утримання осіб з метою недопущення катувань та інших жорстоких, нелюдських видів поводження. До подібних місць, нагадаємо, належать не лише місця відбування покарання чи попереднього ув'язнення, а й такі місця, в яких особа залишається проти власної волі.

Однак стан дотримання конвенційних положень в Україні ще далекий від ідеального. Про це свідчать чисельні факти порушення права особи бути вільною від будь-яких катувань. При цьому найчастіше йдеться про катування саме у правоохоронному секторі суспільства.

Згідно із результатами дослідження вже згаданого Харківського інституту соціальних досліджень, 60% громадян вважають, що від застосування «міліцейського насильства» не застрахований ніхто, адже загроза стати жертвою такого насильства існує для кожного, незважаючи на його соціальний статус, належність до маргінальних груп, існування проблем кримінального характеру в минулому тощо [5]. Навіть підкреслюється, що незаконне насильство стало частиною міліцейської субкультури, отже, правоохоронці розцінюють таке насильство як невід'ємну складову своєї професійної діяльності [5].

Таким чином, факти катувань в Україні загалом є «звичайним» явищем, що потребує негайної реакції нашої держави та суспільства. Водночас слід зауважити, що норми як міжнародного, так і національного права, якими забороняються тортури і катування, зосереджені головним чином на захисті від подібних дій фізичних осіб. Проте наш світ знаходиться в системі координат постійних змін, а тому на теперішній час може навіть йтися про застосування тортур щодо цілих соціальних груп чи народів. Цій проблемі міжнародне право, на жаль, поки що не приділяє належної уваги. Як визначається, попри витончений і соціально закамуйований характер, ця проблема є суттєвою, оскільки впливає на глобальну конфліктність, зростання міжнародної злочинності, а, отже, є актуальною і має стати у фокусі інтересу принаймні науки міжнародного права [6].

У цілому опрацювання шляхів запобігання розглядуваному явищу є частиною більш широкої проблематики, що розробляється в Науково-дослідного інституті вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України у межах виконання фундаментального дослідження під назвою «Стратегія зменшення можливостей вчинення злочинів: теорія та практика».

Список використаної літератури:

1. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_085.
2. 65% міліціонерів допускають можливість застосування катувань. – [Режим доступу]: <http://www.judges.org.ua/ua/atricle/article/www.law.indiana.edu/dig4369.html>;
3. Попередні висновки щодо органів внутрішніх справ, представлені делегацією ЄКЗК. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1384539043>.
4. Спецкомісія фіксуватиме факти катувань у СІЗО та в'язницях. URL: <https://www.5.ua/suspilstvo/spetskomisiia-fiksuvatyme-fakty-katuvan-u-sizo-ta-v-iaznytsiakh-45122.html>
5. Большинство милиционеров допускают применение пыток. *Время*. 2013. №46. 10 апр.
6. Еволюція становлення тортур (катувань) у сучасному міжнародному праві. URL: https://revolution.allbest.ru/law /00808199_0.html.

Борисов В. І.,

*д. ю. н., проф., радник при дирекції НДІ вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України*

Пашенко О. О.,

*к. ю. н., доц., провідний науковий співробітник НДІ вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України*

СИСТЕМНО-ПРАВОВА НЕСУПЕРЕЧЛИВІСТЬ ЯК ДОКТРИНАЛЬНА ОБСТАВИНА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ЗАБОРОНИ КАТУВАНЬ

Кримінально-правова заборона катування в Україні була здійснена спираючись на Конвенцію ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р., що була ратифікована 26 січня 1987 р., за часів, коли Україна входила до складу СРСР. У Конвенції зазначено, що її прийняття зумовлено, зокрема, такими нормами міжнародного права: по-перше, статтями 5 Загальної декларації прав людини та 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, обидві з яких передбачають, що ніхто не має піддаватися катуванням чи жорстоким, нелюдським або таким, що принижують його гідність, поводженню і покаранню; по-друге, Декларацією про захист усіх осіб від катування та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання, прийняту Генеральною Асамблеєю 9 грудня 1975 р. [1, с. 302]. Таким чином, прийняття Конвенції ООН від 10 грудня 1984 р. було послідовним кроком у сфері реалізації прагнення світового співтовариства щодо боротьби із суспільно небезпечними явищами, пов'язаними з катуваннями. Слід також відзначити, що ч. 1 ст. 4 Конвенції передбачає, що кожна держава-учасник забезпечує, щоб усі акти катувань розглядалися відповідно до його національного кримінального законодавства. Те саме відноситься і до спроби піддати катуванню або до інших подібних дій з боку будь-якої особи, що являє собою співучасть чи участь у катуванні [1, с. 303, 304]. З цього випливає, зокрема, що відповідальність за катування та інші дії нелюдського поводження відповідно до вимог міжнародного права має бути саме кримінальною, а не іншого виду юридичної відповідальності.

Наведене дозволяє зробити попередній висновок, що законодавча заборона катування стала послідовним кроком вітчизняного законодавця у дотриманні норм міжнародного права і, що місце відповідальності за це небезпечне явище саме повинно бути в законодавстві про кримінальну відповідальність.

Після прийняття у 2001 році нового Кримінального кодексу України є необхідним проаналізувати відповідність (або принаймні несуперечливість) диспозиції його ст. 127 КК («Катування») визначенню катування, наведеному в Конвенції, де зазначено, що таке діяння – означає будь-яку дію, якою будь-якій особі умисно спричиняється сильний біль чи страждання, фізичне чи моральне, щоб одержати від нього або третьої особи відомості чи зізнання, покарати її за дію, яку вчинила вона або третя особа чи у вчиненні якої вона підозрюється, а також залякати або примусити її або третю особу, або за будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли біль чи страждання спричиняються державною службовою особою, яка виступає як офіційна, або за їх підбурюванням чи з їх відома або мовчазної згоди [1, с. 302, 303]. При цьому в названій статті Конвенції міститься застереження, що у це визначення не включаються біль і страждання, які виникають лише в результаті законних санкцій, є невід’ємними від цих санкцій, або викликаються ними випадково [1, с. 303]. Водночас, якщо звернутися до ч. 1 ст. 127 КК, то в ній *катування* – це умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб [2]. Порівняння наведених нормативних положень дозволяє заключити таке: 1) *об’єктивна сторона* катування згідно Конвенції полягає у будь-якій дії, якою спричиняється сильний фізичний біль чи страждання. Це орієнтує на необхідність встановлення сильного фізичного болю чи страждання, що спричиняється якоюсь дією. Наведена конструкція характерна для злочинів з матеріальним складом, оскільки вимагає окремого встановлення діяння, наслідків і причинного зв’язку між ними. Водночас у ст. 127 КК про самі «дії» (їх характер, інтенсивність тощо)

не сказано нічого, але є вказівка на «заподіяння». Умовчання законодавця про дії взагалі, свідчить про те, що вони можуть бути будь-якими, що цілком узгоджується з положеннями Конвенції. Водночас, на відміну від останньої, вітчизняне законодавство містить вказівку на спосіб вчинення відповідних дій: «шляхом нанесення побойів, мучення або інших насильницьких дій». З цього випливає, що ст. 127 КК називає конкретні способи вчинення досліджуваного злочину і при цьому вказівка на «інші насильницькі дії» робить перелік способів не вичерпним, орієнтуючи при цьому на те, що вони мають бути насильницькими. Тобто і у цьому аспекті ст. 127 КК не суперечить і не обмежує положення Конвенції, лише певним чином їх уточнює, що на загальний зміст ніяк не впливає; 2) *суб'єктивна сторона*: і Конвенція і КК наголошують на умисній вині та вимагають наявності спеціальної мети. При цьому вітчизняне законодавство містить чотири види такої мети: а) примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі; б) покарати потерпілого або іншу особу за дії, скоєні ним, або у скоєнні яких він або інша особа підозрюється; в) залякування потерпілого або інших осіб; г) дискримінація потерпілого або інших осіб. Слід зазначити, що *перша мета* містить уточнення – «у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання». Це уточнення є вельми важливим, бо саме про отримання відомостей чи визнання безпосередньо йдеться в тексті Конвенції. Водночас КК в досліджуваному аспекті (*перша мета*) розширює мету, визначену в Конвенції, роблячи караними *всі* відповідні діяння, що вчиняються для примусу потерпілого або іншої особи вчинити дії, що суперечать їх волі (*а не лише* отримання відомостей чи визнання, як передбачено в Конвенції). Таке розширення допустиме, адже національному законодавцю Конвенція дає привід для більш точного відображення негативного явища в законі, відповідно до теоретичних уявлень про нього та практичної доцільності. Друга і третя мета відтворена у вітчизняному законодавстві так само як вона є у Конвенції. Четверта мета в ст. 127 КК названа прямо – дискримінація, а у Конвенції опосередковано – «будь-яка причина, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру» (тобто цей вид мети опосередковується через категорію «причина»). Слід зазначити, що тут по суті йдеться про одне і те саме, проте КК описує цей вид мети більш чітко, уникаючи використання дещо зайвих слів; 3) *суб'єкт*. Вітчизняне законодавство вказівки на суб'єкта катування не містить. Із тексту

ст. 127 КК висновку про те, що його може вчинити *лише певна особа* не слідує. Водночас Конвенція чітко обмежує коло відповідних осіб застереженням «коли біль чи страждання спричинюється *державною службовою особою (виділено авторами – В. Б. та О. П.)*, яка виступає як офіційна, або за їх підбурюванням чи з їх відома або мовчазної згоди». Така побудова речення дозволяє визначити, що суб'єктами можуть бути дві категорії осіб: 1) державні службові особи; 2) будь-які особи, які були підбурені, діють з відома або з мовчазної згоди державних службових осіб. Рецепція другого конвенційного положення вимагала б встановлення з суб'єктивної сторони катування обов'язкової умови – усвідомлення того, що суб'єкт був підбурений державною службовою особою або *дієв* з її відома або мовчазної згоди. Чинна редакція ст. 127 КК таких положень не передбачає, а тому відповідні застереження не можуть характеризувати таким чином і суб'єктивну сторону названого злочину.

Порівняння чинної редакції ст. 127 КК із визначенням катування, наданого в Конвенції, свідчить про таке. По-перше, КК містить вказівку на певні способи вчинення катування, тим самими уточнюючи положення Конвенції; по-друге, розширює один із видів мети; по-третє не містить вказівок на суб'єкта злочину. Більш того, ч. 2 ст. 365 КК «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу» прямо зазначає на те, що відповідне діяння (перевищення) вчиняється «без ознак катування». Звідси випливає, що працівник правоохоронного органу у разі вчинення катування має відповідати не за вказаною спеціальною нормою, а за загальною. До того ж насильство без ознак катування за ч. 2 ст. 365 КК карається більш суворо (позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років), ніж насильство при катуванні (позбавленням волі на строк від двох до п'яти років), що також є неприпустимим, оскільки спеціальна норма не передбачає катування. Цю ситуацію, на наш погляд, не можна визнати в частині суб'єкта відповідальності вдалою, оскільки наголос на відповідальності державних службових осіб за катування, який зроблено в Конвенції, виявився завуальованим. Те що національний законодавець вправі розширити коло суб'єктів, що підлягають відповідальності за катування не викликає заперечень, однак вочевидь і те, що з точки зору запобігання (див.: ч. 1 ст. 1 КК) саме катувань, що можуть бути вчинені державними службовими особами, таке завуальювання є недопустимим. За здійснення катувань державними

службовими особами має бути передбачена підвищена кримінальна відповідальність. Відповідну ознаку у статті 127 КК слід зазначити як обтяжуючу обставину.

Зазначене дозволяє стверджувати про порушення у тексті чинної ст. 127 КК такої доктринальної основи встановлення кримінально-правової заборони як системно-правова несуперечливість, що не відповідає основній ідеї Конвенції – встановлення кримінальної відповідальності саме державних службових осіб за катування.

Список використаної літератури:

1. Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. *Україна в міжнародно-правових відносинах*: зб. документів: у 2 кн. Київ: Юрінком, 1996. Кн. 1: *Боротьба із злочинністю та взаємна правова допомога* / упоряд.: В. Л. Чубарев, А. С. Мацко. С. 302–320.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року. *Відом. Верхов. Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

Гальцова О. В.,

к. ю. н., асистент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права НЮУ ім. Ярослава Мудрого, науковий співробітник НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДО ПОНЯТТЯ «КАТУВАННЯ» У НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН) завжди засуджувала катування, що передбачає нелюдське поведження та приниження гідності, застосоване одними людьми по відношенню до інших. Тому відповідно до ст. 55 Статуту ООН, держави повинні сприяти загальній повазі та дотриманню прав людини й основних свобод. На заборону катувань вказується й у низці інших міжнародних актах у сфері захисту прав людини, зокрема, у ст. 7 *Міжнародного пакту про громадянські й політичні права*, що нікого не може бути піддано катуванню та жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поведженню чи покаранню, у *Декларації про захист усіх осіб від катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження й покарання*, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 09.12.1975 р. Також дане положення міститься й у ст. 3 *Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод*, у ст. 5 *Загальної декларації прав людини* та ін. Тому заборону катування науковці справедливо вважають обов'язковою нормою національного та міжнародного права, яке ґрунтується на тому, що у вказаних документах катування суворо забороняються й не можуть бути виправданими за будь-яких обставин.

Отже, міжнародними стандартами у сфері захисту прав людини забороняється катування та інші жорстокі види поведження й покарання, що принижують гідність, властиву людській особі, у тому числі й стосовно засуджених осіб. Така заборона носить обов'язковий характер для всіх членів міжнародного співтовариства, незалежно від того, ратифікувала така держава міжнародні договори, що прямо забороняють застосування катувань, чи ні.

Уперше визначення терміну «катування» було сформульовано у рішеннях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) у справі «Данія, Франція, Норвегія, Швеція та Нідерланди проти Греції» (1969 р.) та

уточнено у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства» (1978 р.). Під ним розумілося нелюдське поводження, що здійснюється навмисно і призводить до дуже серйозних і тяжких страждань. У подальших рішеннях Європейського суду до катувань рекомендував відносити тільки умисне нелюдське поводження, яке викликає дуже сильні й жорстокі страждання (зокрема, зґвалтування; брутальне та принизливе поводження з метою отримання інформації; катування з використанням електричного струму; обливання гарячою і холодною водою; удари зброєю, руками, іншими засобами, що тягнуть тривалу втрату функцій органів). Ознаками катувань за рішенням ЄСПЛ можуть бути: будь-які очевидні тілесні ушкодження, такі як пухлини, забиті місця, порізи, обідрана шкіра або опік; будь-які труднощі в руках, наприклад, під час звичайного ходіння або сходами, сидіння, довге стояння, нахили або підняття рук, будь-які відхилення форми або положення спини, рук чи ніг і т. ін.

ЄСПЛ зазначив, що ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод містить у собі одну з найголовніших цінностей демократичних суспільств, тому навіть за найбільш складних обставин, таких, як боротьба з тероризмом або з організованою злочинністю, тому Конвенція забороняє в абсолютному виразі тортури чи нелюдське або принизливе поводження чи покарання. Крім того ЄСПЛ вказує, що «держава повинна забезпечити, щоб особа утримувалася під вартою в умовах, сумісних із повагою до людської гідності, щоб форми і методи реалізації такого запобіжного заходу не спричиняли їй страждань, інтенсивність яких перевищує невідворотний рівень страждань, властивий триманню під вартою, і щоб, враховуючи практичні вимоги режиму позбавлення свободи, її здоров'я та благополуччя були адекватно гарантовані. Отже, в рішеннях ЄСПЛ вказується, що до катувань можуть бути прирівняні й нелюдські умови тримання в місцях позбавлення волі, а не тільки фізичне або психічне насильство, а тому потребує відповідного вирішення з'ясування поняття «катування».

Філологи та інші фахівці, проаналізувавши офіційні міжнародні документи у сфері захисту прав людини, які є офіційними тестами та видані англійською й французькою мовами, вказують, що у їх текстах вживається термін «тортури», а не «катування». До того ж термін «тортури» вживається й у ч. 1 ст. 1 КВК України, згідно з якою метою та завданням кримінально-виконавчого законодавства України є «запобігання *тортурам*» (О. Г. – курсив мій). Тому спробуємо визначити семантичне

значення терміну «тортури» та з'ясуємо, як він співвідноситься із терміном «катування», оскільки усе це, на думку дослідників, викликає нечіткість у національному правозастосовному регулюванні. Фахівці вважають, що вирішення цієї проблеми, дозволить зрозуміти, в яких випадках потрібно вживати термін «катування», а в яких «тортури».

У тлумачному словнику англійської мови термін «тортури» – (*the torture*) – означає сильний фізичний біль або душевні страждання; факт завдання такого болю; метод (засіб) завдання останнього. За тлумачним словником французької мови містить слово *la torture*, що визначається як сильний фізичний біль або душевні страждання, які завдаються людині. Але обидва терміни – англійське «*the torture*» та французьке «*la torture*» є похідними від латинського *tortura* та єдиними термінами, що вживаються в обох мовах, що використовуються для позначення як методу або засобу завдання сильного фізичного болю або душевних страждань, так і явища як такого.

В українській мові та науковій літературі є вживаними як термін «катування», так і термін «тортури». Фахівці-філологи зазначають, що термін «катування» є етномовним стосовно терміна «тортури», і це призводить до певної плутанини з точки зору вживання їх у науковому юридичному значенні.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «катування» визначається як: 1. *допитувати, піддавати тортурам; мучити, мордувати*; 2. *сильно бити, завдати тяжких фізичних мук, страждань*, а «тортури» – 1. *фізичне насильство, катування під час допиту обвинуваченого, щоб домогтися від нього зізнання*; 2. *катування, муки*.

Таким чином, поняття «катування», що міститься у національному законодавстві, дещо відрізняється від змісту поняття «тортури», яке визначене в офіційних міжнародних документах у сфері захисту прав людини, що видані англійською та французькою мовами.

Відповідно до ст. 1 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поведіння й покарання «катування» – це будь-які дії, що умисно спричиняють людині сильний біль чи страждання фізичного та морального характеру з метою отримання від людини чи третьої особи певних показань чи зізнання або покарання за дії, що вчинені нею чи третьою особою або в учиненні яких вона підозрюється, а також залякування чи примушу-

вання її чи третьої особи, чи з будь-якої іншої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, якщо такий біль чи страждання спричиняються державною посадовою особою чи іншою особою, яка виступає як офіційна, чи за їх підбурювання, чи з їх відома або з їх мовчазної згоди.

Не визнаються катуванням заподіяння болю або страждань, які отримані у випадках, що не суперечать чинному законодавству, або якщо вони заподіяні випадково. В усіх інших випадках такі дії визнаються катуванням, а, отже, є злочином проти здоров'я особи, за який у ч. 1 ст. 127 КК України встановлено кримінальну відповідальність. Але аналіз диспозиції указаної норми також не містить чіткого поняття катування і текстуально відтворює положення ст. 1 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що принижують гідність, видів поводження й покарання, це: «умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побиттів, мучення або інших дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, вчинені ним чи іншою особою або у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб».

Аналізуючи смислові наповнення термінів «тортури» та «катування» науковці також вважають, що в українській мові слово «тортури» означає переважно фізичне насильство під час допиту з метою домогтися певних свідчень. Термін «тортури» охоплює вужче та більш специфічне поняття, ніж «катування», яке пов'язане з мученням у широкому розумінні, завданням фізичних страждань взагалі. Таким чином, вживання терміна «катування» регулює заборону жорстокого поводження ширше, на родовому рівні, а не лише щодо певної ситуації. Тому учені кримінально-виконавчого права вказують, що катування – це найбільш жорстоке поводження відносно особи, яке супроводжується, як правило, насильницькими діями, а ступінь та інтенсивність впливу на особу в випадках катувань повинна бути очевидною та безпосередньо пов'язаною з будь-якими проявами насильства, метою якого є отримання інформації з боку представників органів держави.

Отже, «катування» та «тортури» є забороненими видами поводження із засудженими особами, які і так перебувають в уразливому стані

внаслідок ізоляції від суспільства. Дані види протиправної поведінки створюють атмосферу страху та невпевненості засудженої особи у власній безпеці, втрачається повага і довіра до органів державної влади та адміністрації УВП, принижується їх авторитет. Усе це може викликати у таких осіб небажання стати на шлях виправлення, у майбутньому може призвести до вчинення ними нових злочинів, що не сприятиме побудові цивілізованої та правової держави.

Голіна В. В.,

*доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник
відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України*

ПРАВОВЕ ТА КРИМІНОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАПОБІГАННЯ КАТУВАННЯМ У ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНАХ

1. Міжнародній практиці давно відомо поняття «катування» (англ. – *torture*; рос. – пытка). Під катуванням розуміють мучення, яким піддавали звинуваченого для того, щоб або змусити його признатися у вчиненому злочину, або отримати від нього прізвища його спільників. Катування широко застосовувалося у Ст. Греції, за правилами судочинства якої підозрюваних у вчиненні злочинів піддавали тортурам. Для цього застосовувалися «колесо Іксіона», що наносило страшні незаживані рани на тілі; «іспанський чобіт»; ремінні батоги тощо. Катування в Римській імперії дозволялось як засіб правосуддя, його міра з середини II століття визначалася суддею, якій вів допит, і виконувалося судовим помічником не публічно, як було раніше. Величезне поширення катування набуло у середньовіччя у зв'язку з розвитком інквізиційного процесу, де воно використовувалося як засіб залякування [1, с. 727]. Минали століття, але катування, як судовий засіб отримати від звинуваченого «царицю доказів» – визнання своєї вини (і не тільки!) у вчиненні злочину, продовжувало існувати. Наведемо лише як окремий приклад. Г. Сансон, французький потомствений кат XVIII–XIX століття, описує різні види і способи виконання судового катування деревом, залізом, водою: котурнами або полубобітками; дибою; дерев'яною кобилою; розпеченим залізом; заливанням водою [2, с. 56–58]. І хоча у кінці XVIII і на початку XIX століть формально судові катування в європейських країнах і Росії було скасовано, але воно уживалося і уживається до цього часу, не дивлячись на законодавчу заборону і людський осуд, у слідчо-оперативній, кримінальній, військовій і навіть побутовій практиці.

2. Катування, як юридичний конструкт правосуддя минулих епох, яке за словами Ч. Беккарія, є жорстокістю, освяченою звичаєм і стародавніми забобонами [3, с. 108], і законодавчо скасоване, стало поза процесуальним «інструментом» насильницького отримання від його жертв певної інформації. За своєю поширеністю, частотою використання, суб'єктами, мотивами, ціллю, сферою застосування катування стало не просто історичним фактом, а міжнародним явищем, пов'язаним з істотним порушенням прав та свобод людини. Це означає, що катування – гостра гуманітарна проблема світового значення, яка виходить за рамки окремої держави і потребує інтегрованих соціально-правових, кримінологічних, психологічних та багатьох інших зусиль і заходів його запобігання. На міжнародному рівні діє багато договорів, конвенцій, декларацій, правил, покликаних підвищити рівень захисту прав, свобод та законних інтересів людини. Вже в Загальній декларації прав людини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.) проголошено як завдання, до виконання якого мають прагнути всі народи, держави, їх органи: «ніхто не повинен зазнавати тортур, жорстокого нелюдського, або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання» (п. 5). Основними документами, що спрямовані на запобігання катуванням та іншим жорстоким поводженням держави з людиною, є: Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання, а також Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або принижуючому гідність поводженню чи покаранню (прийняті відповідно у 1984 і 1987 рр.). Першу Конвенцію Україна ратифікувала у 1987 р., другу – 21 січня 1997 р. Конвенція ООН визначає катування, як «будь-які дії, якою будь-якій особі навмисно спричиняється сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона чи третя особа чи у вчиненні яких вона за підозрюється, а також залякати або примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання спричиняються державними посадовими особами, які виступають в офіційній якості, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи з їх мовчазної згоди». Конвенція ООН розглядає катування як один із найтяжчих злочинів і зобов'язує держави-учасниці забезпечувати максимальне ретельне розслідування всіх випадків катувань та судове переслідування підозрюваних у цілому [4,

с. 49–50]. Звертає на себе увагу два важливі положення цієї універсальної норми. По-перше, катування розглядається як особливий – окремий від інших конкуруючих злочинів – за об'єктивною і суб'єктивною стороною склад злочину. По-друге, співучасниками цього злочину може бути широке коло осіб, у тому числі державні посадові особи, «які виступають в офіційній якості, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи з їх мовчазної згоди».

У Кримінальному кодексі України 1960р. поняття катування, як специфічного за видом та мотивами злочину не було. Воно маскувалося під перевищенням влади або службових повноважень (ч. 2 ст. 166) чи примушення давати показання (ч. 2 ст. 175). Покарання за ці кваліфіковані злочини передбачалося у виді позбавлення волі від 2-х до 8-ми років. Тобто не було катування як явища; були лише окремі випадки «виходу» представників влади за межі наданих їм повноважень при виконанні своїх функцій або вони діяли при цьому незаконними методами (у тому числі при допиті).

3. Кримінальним кодексом України 2001 р. у редакціях 2008–2009 років введена ст. 127 «Катування», під яким розуміється умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб. Частина 2 ст. 127 КК передбачені дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості. При цьому залишилися «конкуруючі» зі ст. 127 КК статті, а саме: ч. 2 ст. 365 КК і ч. 2 ст. 373 КК, в яких насильницькі дії відповідних суб'єктів за методом їх вчинення щодо потерпілих по суті нічим не відрізняються від дій суб'єктів катування, хоча у статтях і робиться застереження, що в цих діях відсутні «ознаки катування». Однак, що являють собою «ознаки катування» і хто їх визначає, неясно (слідчий, експерт, суд?)

4. Як засвідчує практика, Україна має значні проблеми у сфері дотримання основних прав і свобод людини правоохоронними органами. Працівники останніх, які зобов'язані їх забезпечувати, часто самі грубо

порушують ці права і свободи. Однією з наріжних проблем є катування громадян у поліції, що продовжує мати масовий і системний характер. Незмінною залишається їх мета – «цариця доказів», тобто визнання затриманим вини у злочині, що є нерозкритим [4, с. 51]. Динаміка цих злочинів за останні п'ять років постійно збільшується: 2014 р. – 54; 2015 р. – 73; 2016 р. – 62; 2017 р. – 82; 2018 р. – 163. Але ці офіційні статистичні дані далекі від дійсного стану катувань в органах поліції. Як відмічається в літературі, однією з причин, що утруднює повну й об'єктивну інформацію саме про катування є та обставина, що за своєю формою злочинні прояви правоохоронців «містять» в собі одночасно декілька складів злочинів, які порушуються у відомчій статистиці МВС під категоріями «зловживання владою» і «перевищення влади» [5, с. 49]. Про широке застосування катувань свідчить і «арсенал» його фізичних і психічних методів та прийомів у сучасній оперативно-слідчій практиці: побої і мордування, що носять бузувірський характер; примушування до виконання виснажливих фізичних вправ; удержання у незручних позах; катування струмом, вогнем; асфіксія (перекриття будь-яким прийомом доступу повітря у легені потерпілого; позбавлення ліків; сексуальне насильство; погрози з демонстрацією засобів катування; застосування насильства до іншої особи на очах потерпілого; ігнорування прав і потреб жертви та ін. [5, с. 69–73]. Соціологічні опитування, які регулярно здійснює Харківський інститут соціальних досліджень, свідчать, що за період 2004–2009 рр. число жертв незаконного насильства, катувань складало 1 млн 319 тис 500 чол. [6].

5. Вважаю, що безпосередніми детермінантами катування, зокрема в правоохоронних органах, є організаційно-управлінські і соціально-психологічні чинники, з якими пов'язані певні вимоги, обов'язки і показники, котрі слід виконати і досягти, щоб отримати позитивну оцінку своєї/колективної роботи і особистості. Ці та інші обставини (попередній безкарний досвід, почуття самозбереження, кар'єристські мотиви тощо) нерідко мотивують вибір злочинної поведінки правоохоронців. До таких ганебних вимог і обов'язків, перш за все, відноситься система показників розкриття злочинів за будь-яку ціну. Розкриття злочинів – показник, що дійсно свідчить про ефективність роботи правоохоронців, але є об'єктивні і суб'єктивні межі у її досягненні. За даними кримінологічних досліджень, основними причинами і умовами катувань респонденти (працівники правоохоронних органів і громадяни) вважають: 1) систему

показників і звітності, що примушує «вбивати» силою визнання провини (43,8%); 2) відсутність належного психологічного розвантаження працівників поліції (27,4%); 3) недосконалість законодавства (37,0%); 4) відсутність нормальних умов роботи і низька заробітна плата (26%); 5) безкарність тих працівників, які застосовують протизаконні методи в роботі (48%) [7, с. 147]. Крім того, серед соціально-психологічних чинників слід відмітити негативну, порочну поведінку керівництва, професійну деформацію, професійні стреси, непрофесіоналізм, низькі моральні якості робітників, тиск ЗМІ, громадськості та ін.

6. Каткування, зокрема, в правоохоронних органах, все ж специфічний вид злочинів і його запобігання потребує час і комплекс правового і кримінологічного забезпечення, яке ми намагаємося розглянути в рамках стратегії зменшення можливостей вчинення злочинів. Широке розуміння цієї Стратегії передбачає використання її основної ідеї – усунення/обмеження умов для здійснення злочинних намірів, у даному разі – катувань. Правове забезпечення полягає у такому. По-перше, у вдосконаленні ст. 127 КК України, зміст/диспозиція якої мають повністю відповідати визначенню поняття катування Конвенцією ООН, котре до співучасників катування відносить державних посадових осіб, що підбурюють підлеглого виконання до катування, чи це здійснюється з їх відома, чи з їх мовчазної згоди. По-друге, усунути розбіжності між приписами статей 127, 365, 373 КК України, зокрема, стосовно розуміння «ознак катування». По-третє, законодавчо забезпечити: проведення допитів лише в спеціально передбачених і обладнаних для цього прозорих приміщеннях; негайний доступ до адвоката, лікаря, суду; збільшення строків покарання за ці злочини. Є і інші правові заходи усунення умов їх вчинення [8, с. 7–8].

Кримінологічним забезпеченням охоплюються різноманітні заходи запобіжного характеру, зокрема: дослідити комплексну кримінологічну структуру катувань в Україні серед різних служб і підрозділів її правоохоронних органів [9, с. 9–18]; вивчити на належному рівні міжнародний досвід запобігання катувань і пов'язаних з цим злочином наслідків (кваліфікація, коло співучасників, система доказів саме катувань; особистість виконавців, покарання та інші наслідки для злочинців; заходи реабілітації потерпілих тощо); аудиторську оцінку діяльності правоохоронних органів здійснювати по трьом комплексним показникам – законність в діях поліції; активність у підтриманні правопорядку; партнерські від-

носини з населенням (як у США); удосконалення методик визначення профпридатності працівників правоохоронних органів (професійна надійність, антикримінальна стійкість); наявність (як у багатьох європейських країнах) реєстраційних терміналів, завдяки яким можливо контролювати низку даних стосовно перебування громадян у підрозділах правоохоронних органів; готовність і політична воля їх керівництва до інновацій в діяльності, дотримання прав і свобод людини та інші заходи, що звужують коло умов катувань.

Список використаної літератури:

1. Тихомирова Л. В., Тихомиров М. Ю. Юридическая энциклопедия. Изд. 5-е, допол. и перераб. / под ред. М. Ю. Тихомирова. Москва: 2001. 972 с.
2. Сансон Г. Записки палача или политические и исторические тайны Франции; пер. с фр. Луганск: «Лугань», 1993. 432 с.
3. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / сост. и предисл. В. С. Овчинского. Москва: ИНФРА-М, 2008. 184 с.
4. Знай свої права / авт. кол. Мукшименко А. П., Пузан О. Я. / за ред. А. П. Мукшименко. Київ: Вид-во С. Пантюка, 2005. 64 с.
5. Мартиненко О. А., Самотиевич В. А. Преступления сотрудников органов внутренних дел Украины. Харьков: Права людини, 2013. 288 с.
6. Моніторинг незаконного насильства в органах внутрішніх справ України (2004-2011) / ХІСД. Харків: Права людини, 2011. 180 с.
7. Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ: соціологічний та історико-правовий аналіз / кол. авт.; за заг. ред. О. Н. Ярмиша. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ; Харківська правозахисна група, 2005. 212 с.
8. Римарчук Р. М., Ільницький В. Я. Запобігання катуванню засуджених як один із напрямків протидії злочинності в установах виконання покарань. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2008. №3. С. 1–7.

Денисова Т. А.,
д. ю. н., професор, Заслужений юрист України
Комліченко В. С.,
адвокат Ради адвокатів Запорізької області

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗМІСТУ, КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 127 КК УКРАЇНИ «КАТУВАННЯ» ТА ПРОБЛЕМИ ЙОГО РОЗКРИТТЯ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Природнім та невід'ємним правом кожного громадянина є право на охорону здоров'я. Не випадково, коли мова йде про вказане право, кожен науковець, практик, політик чи пересічний громадянин, який опікується проблемами захисту прав людини, в першу чергу, згадує конституційні положення за якими ст. 3 та ст. 49 Конституції України передбачено, що життя і здоров'я є не тільки цінністю та первинною, вихідною передумовою життєдіяльності кожної людини, а й охороняється державою [1, с. 4, 21]. Також, загальновідомим є твердження, що у разі вирішення питання про кримінальну відповідальність та покарання винної особи, вона не може зазнавати фізичних страждань або приниження людської гідності (ст. 50 Кримінального кодексу України, далі – КК) [2, с. 145]. Такий підхід найбільш повно відповідає вимогам Європейської конвенції з прав людини [3] та Загальній декларації прав людини [4].

Особливо гостро постає питання про розкриття злочину, передбаченого ст. 127 КК України та покарання винних, коли потерпілими виступають ув'язнені та засуджені до позбавлення волі. Нагадаємо, що за даними Державної кримінально-виконавчої служби Міністерства юстиції України (далі – ДКВС МЮ) станом на 1 червня 2019 р. у сфері управління ДКВС МЮ перебуває 148 установ. З них: 17 слідчих ізоляторів (далі – СІЗО) та 12 установ виконання покарань з функцією СІЗО; 7 колоній максимального рівня безпеки; 32 колонії середнього рівня безпеки для неодноразово засуджених осіб; 27 колоній середнього рівня безпеки для вперше засуджених осіб; 7 колоній мінімального рівня безпеки із загальними умовами для тримання чоловіків; 4 колонії мінімального рівня безпеки із полегшеними умовами для тримання чоловіків; 11 коло-

ній для тримання жінок; 4 спеціалізованих лікувальних заклади; 22 виправних центра; 6 виховних колоній (для неповнолітніх). Крім того, 29 установ знаходяться на території Донецької та Луганської областей, що тимчасово не контролюється українською владою. В установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, розташованих на території, що контролюється українською владою, тримається усього 54 392 особи. Серед засуджених: 1 548 осіб відбуває покарання у виді довічного позбавлення волі; 408 осіб відбуває покарання у виді арешту у 54 арештних домах, створених при установах виконання покарань. У 17 установах виконання покарань засуджені не утримуються, у зв'язку із здійсненням оптимізації їх діяльності [5].

Задля виявлення й фіксації випадків катувань та жорстокого поводження з особами, що перебувають в місцях позбавлення волі, постійно проводяться моніторингові візити у підрозділи Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) та ДКВС МЮ. Чисельні виявлення випадків катувань та жорстокого поводження із ув'язненими і засудженими досить часто стають предметом відомчого обговорення та звернень правозахисників. Однак, щорічні моніторинги дотримання прав людини підтверджують стрімке погіршення ситуації в країні. Так, в ході проведення моніторингу дотримання прав людини в Україні у січні 2018 – квітні 2019 року зазначається, що ситуація в країні у 2018 і початку 2019 років характеризується загальним погіршенням стану в сфері захисту прав людини [6]. За даними Харківської правозахисної групи 64 тисячі українців щорічно зазнають катувань. Одночасно відмічається застосування тортур та жорстокого поводження із затриманими й особами, які відбувають покарання за вчинення загальнокримінальних злочинів. Члени цієї групи здійснили протягом 2018 р. моніторингові візити до більше ніж 100 пенітенціарних установ та констатували суттєве збільшення незаконних насильницьких дій щодо в'язнів з боку адміністрації окремих установ, таких, як Бердянська ВК № 77, Жовтводська ВК № 26, Одеська ВК № 51, Черкаська ВК № 62, Замкова ВК № 58 та інші [7]. Відтак, виникає низка питань, серед яких варто звернути увагу на такі: чи існують проблеми при визначенні змісту складу злочину за ст. 127 КК України; чи є особливості при кваліфікації злочину, потерпілими від якого є засуджені до позбавлення волі; які проблеми виникають в ході розкриття злочину.

Зазначимо, що при наданні кримінально-правової характеристики означеного складу злочину (ст. 127 КК України) науковці неодноразово

підкреслювали низку неузгодженостей та проблемних питань, що виникають в ході оцінки об'єктивної сторони та суб'єкту злочину. Зокрема, наголошувалось на тому, що катування – це не тільки активні дії, а й вчинення бездіяльності, що передбачено міжнародним законодавством [2, с. 311]. Низка проблем виникає при оцінці сильного фізичного болю, моральних та фізичних страждань, особливо по відношенню до осіб, які перебувають в місцях позбавлення волі. На цьому питанні треба зупинитися більш детально, оскільки проведення судово-медичної експертизи у межах виправної установи вкрай є проблематичним, особливо з приводу визначення ступеню насильства (фізичного чи психічного), жорстокості, погрози, побоїв та ін. Необхідно зауважити й те, що як правило, в період вчинення злочину доступ до адвоката для захисту своїх прав у засуджених обмежено. Крім того, у судово-слідчій практиці викликає певні труднощі встановлення ознак саме спричинення фізичних та моральних страждань, оскільки їх фіксація повинна проходити з урахуванням конкретних обставин справи. Зрозуміло, що адміністрація виправних колоній не завжди налаштована на прямий діалог, як і засуджені, котрі могли стати свідками події. З цих причин важко встановити часовий проміжок між епізодами нанесення побоїв, мучення тощо. В свою чергу, неправильні висновки призводять до слідчо-судових помилок, особливо при визначенні характеру і ступеня небезпеки того чи іншого виду катування.

Якщо звернутися до національного законодавства, можемо вказати, що кваліфікуючими ознаками ст. 127 КК України є повторність, вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, вчинення катування працівниками правоохоронних органів та загибель людини.

Законом України «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів» у ч. 1 ст. 2 визначено перелік правоохоронних органів, до яких належать органи й установи виконання покарань [8]. Проте, чи можемо ми відносити до працівників правоохоронного органу є не тільки осіб рядового і начальницького складу, а й інші категорії осіб. Наприклад, при вчиненні катування персоналом ДКВС, що віднесений до категорії державних службовців, чи належить до спеціалістів, які не мають спеціальних звань, або інших працівників, які працюють за трудовими договорами. Можливо варто звернутися до міжнародного законодавства й ч. 3 ст. 127 КК України передбачити кримінальну відповідальність службових осіб.

Не можна залишити поза увагою й питання розкриття цього та інших злочинів в місцях позбавлення волі, хоча воно потребує окремого розгляду. Звертає на себе увагу те, що кримінально-виконавча система України, як і багатьох країн, має власну специфіку діяльності, в тому числі і при проведенні слідчих і оперативно-розшукових заходів. З огляду на це, Закон України «Про Вищу раду правосуддя» 2016 р надав органам ДКВС МЮ слідчі функції [9]. Відповідні зміни були внесені і в КПК України. Як зазначалося, включення слідчих підрозділів органів ДКВС МЮ в систему органів досудового розслідування дозволить навести порядок у місцях несвободи, значно знизити кількість злочинів в системі виконання покарань і підвищити рівень відповідальності за їх вчинення. Слідчі підрозділи ДКВС МЮ були сформовані протягом січня – лютого 2017 р. згідно з наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів органу Державної кримінально-виконавчої служби України» [10].

Однак, через нетривалий час положення ч. 6 ст. 216 КПК України, а саме, «Слідчі органів Державної кримінально-виконавчої служби України здійснюють досудове розслідування злочинів, скоєних на території або в приміщеннях Державної кримінально-виконавчої служби України» [11] було визнано неконституційним. Зокрема, звернуто увагу, що слідчі органи ДКВС МЮ є інституційно залежними від осіб, відносно яких буде проводитися розслідування, в результаті чого таке розслідування буде вважатися а ргіогі неефективним і призведе до системних порушень прав людини, гарантованих статтями 27 і 28 Конституції України. Таким чином, основний тягар профілактичних, а також первинних оперативно-розшукових заходів в ДКВС МЮ було покладено на оперативні підрозділи установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, а розслідувати злочини в продовжили підрозділи Національної поліції, що значним чином ускладнило їх взаємодію. Зрозуміло, що в таких умовах ускладнилася перевірка первинних даних про можливий злочин у сфері кримінального провадження, гостро постало питання про дотримання його форм і гарантій. Також ускладнився процес збору і документування доказів, отриманих в ході негласних слідчих (розшукових) дій.

На останок зазначимо, що найбільш проблемні питання виникають при досудовому розслідуванні кримінальних правопорушень і в частині оперативно-розшукової документування катування. Для ефективності забезпечення прав людини в частині охорони здоров'я, зменшення фак-

тів катувань в місцях позбавлення волі, повинна бути послідовна і прогнозована позиція законодавця, судів, адвокатів, прокурорів, співробітників оперативних підрозділів при реалізації властивих виключно їм функцій.

Список використаної літератури:

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. Київ: Преса України, 1997. 80 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. 2-ге вид., перероб. і доповн. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
3. Європейська конвенція з прав людини [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015. Назва з екрану.
4. Загальна декларація прав людини: Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015. Назва з екрану.
5. Загальна характеристика Державної кримінально-виконавчої служби України. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <https://kvs.gov.ua/2019/harakteristika/01.06.2019.pdf>. Назва з екрану.
6. Моніторинг дотримання прав людини в Україні у січні 2018 – квітні 2019 року (станом на 25.05.2019 р.). [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <https://forbiddentoforbid.org.ua/uk/monitoring-dotrimannya-prav-lyudini-kinets-2018-pochatok-2019/>. Назва з екрану.
7. Катування та жорстоке поводження в поліції, пенітенціарних установах, в Криму та зоні збройного конфлікту на сході України (станом на 26.06.2019 р.): Права Людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <http://khp.org/index.php?id=1561537520>. Назва з екрану.
8. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3781-ХІІ (редакція від 05.08.2018 р.). [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>. Назва з екрану.
9. Про Вищу раду правосуддя: Закон України. Відом. Верхов. Ради. 2017. № 7–8. Ст. 50. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19>. Назва з екрану.
10. Про затвердження Інструкції з організації діяльності слідчих підрозділів органу Державної кримінально-виконавчої служби України: наказ МЮ

- України від 08.02.2017 № 313/5. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0183-17/ed20180522>. Назва з екрану.
11. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відом. Верхов. Ради України. 2013. № 9–10. № 11–12, № 13. Ст. 88 (погодна редакція від 11.01.2019 р. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>. Назва з екрану.

Кібальник С. О.,
*аспірант НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка
В. В. Сташиса НАПрН України*

ЗАПОБІГАННЯ ЧЕРЕЗ КАТУВАННЯ: ДО ПИТАННЯ ЩОДО НЕОБХІДНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПУНКТІВ ТИМЧАСОВОГО ПЕРЕБУВАННЯ ІНОЗЕМЦІВ (ПТП) В УКРАЇНІ

Відповідно до ч. 4 ст. 30 Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», особи, що підлягають адміністративному видворенню за межі держави в примусовому порядку, утримуються у спеціально обладнаних установах – пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні (ПТП). Організаційний комітет українсько-європейського проекту «Консультаційна допомога у створенні центрів затримання та тимчасового тримання незаконних мігрантів в Україні – РЕАДМІТ-1» (реалізація якого розпочалася в вересні 2009 р.) оцінює сукупну вартість всіх ПТП приблизно у 120 млн. євро, а на серпень 2019 р. заплановано запуск спільної системи інтегрованого управління кордонами України та ЄС в розмірі 60 млн. євро, спрямованої на затримання, ідентифікацію та реадмісію порушників [1]. «Кожний, кого спіймали тут при спробі втечі, як правило, проводить наступний рік у в'язниці, збудованій на кошти ЄС. Це є чимось на кшталт покарання за незаконне перетинання кордону або навіть за саму спробу такого перетинання», – пояснює учасник дослідницької асоціації «Border Monitoring» в Україні М. Шперер [2].

Чимало з опитаних відвідувачами осіб, що трималися під вартою у ПТП або пройшли первинне затримання у пунктах тимчасового тримання (ПТТ) прикордонних постів, дають свідчення про застосування до них побоїв та катувань. Мене били пістолетом по голові. Я потім був на підлозі без свідомості. Потім мене витягли на сніг та поставили ногу на шию», – розповів 30-річний громадянин Пакистану. Інші говорять про тортури електрострумом: «Мене прикували наручниками до стільця, а до вух застосували електроди та давали електричні розряди. «Хто твій

переправник?» – питали вони й показували мені на комп'ютері фотографії для ідентифікації» [3, с. 51, 58].

Міжнародний розголос отримало голодування, яке у січні 2012 р. оголосили 58 громадян Сомалі та 6 громадян Еритреї в ПТПШ на Волині, вимагаючи свого звільнення. «Ми стали заручниками ситуації, коли не можемо отримати ніяких документів для перебування на території України, а без документів нас затримує міліція та місяцями утримує в пунктах тимчасового затримання. Ті з нас, хто мав статус біженця раніше, не можуть його продовжити. Так ми вимушено стали нелегалами, за що нас і затримано, – заявив представник голодуючих С. Хаїб. – Таким чином, ми не можемо ані жити тут, ані шукати кращої долі в інших країнах. Ми не злочинці, ми люди, які втекли із Сомалі, щоб врятувати своє життя» [4]. Серед них були жінки та 20 неповнолітніх, деякі з яких знаходилися в пункті без родичів. Акція тривала майже 6 тижнів, після чого була придушена озброєним підрозділом спеціального призначення. Мігрантів били кийками та ногами і змусили частину з них прийняти їжу, знімаючи весь процес на відео. «Якщо ви юрист в Україні, ви – ніщо, тому що уряд керується грошима. Вони нічого не можуть зробити, навіть якщо мають PhD. Їх це не хвилює. Вони турбуються про гроші, якщо в вас є гроші, ви можете робити все, що хочете. Якщо ж нема, маєте залишатися внизу», – розповів про візити адвокатів та УВКБ ООН один із учасників протесту, який після закінчення терміну перебування у пункті все ж зміг незаконно проникнути до однієї з сусідніх країн ЄС [5].

В якості шляху виходу з ситуації, що склалася, зазвичай вказується на необхідність приведення установ з примусового тримання іноземців у відповідність із європейськими стандартами в галузі прав та свобод людини [6, с. 14]. Зокрема, про це висловлювався Ж. М. Пінту Тейшейра, колишній голова представництва ЄС в Україні: «Якщо Україна проголосила європейську стратегію розвитку, вона повинна дотримуватися відповідних стандартів і взятих зобов'язань, зокрема у протидії незаконній міграції» [7]. Однак описане вище поводження із затриманими є стандартною практикою й для аналогічних центрів у європейських країнах – що дає нам підстави вважати його свідомою політикою в рамках стратегії запобігання незаконній міграції та незаконному переправленню осіб через державний кордон шляхом мінімізації вигоди від незаконного проникнення на територію держави [8, с. 100]. А різке скорочення потоку осіб, які наразі відправляються до ПТПШ, в осяжній перспективі є

практично неможливим, оскільки транзитні міграційні потоки, що проходять територією України, формуються далеко за її межами (причому такі особи дуже часто потрапляють до України з дотриманням законодавчих процедур, і опиняються у ПТШ лише після спроби незаконно перетнути західний кордон).

«Застосування практики поміщення мігрантів до центрів тимчасового тримання виключно в якості крайнього заходу та пошук альтернатив» рекомендується у п. 13 ст. 16 Глобального пакту ООН про безпечну, впорядковану та врегульовану міграцію від 19 грудня 2018 р. [9]. Тривалий час відправлення до ПТШ для встановлення особи та примусового видворення за межі України було єдиним передбаченим для незаконного мігранта запобіжним заходом. З прийняттям Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень судового захисту іноземців та осіб без громадянств та урегулювання окремих питань, пов'язаних з протидією нелегальній міграції» № 1379-VIII від 19.05.2016 р. з'явилася можливість призначення адміністративним судом альтернативних запобіжних заходів – взяття особи на поруки підприємством, установою чи організацією, а також застосування застави. Можливість їх обрання обмежується відсутністю у більшості таких громадян працевлаштування. Відтак вважаємо, що наступним логічним кроком в цьому напрямку має стати ліквідація усіх ПТШ на території України.

Окремо варто виділити питання щодо можливості поміщення до них лише членів організованих злочинних груп. Слід зазначити, що останніми роками дійсно спостерігається приплив до України подібних іноземців, до яких можна віднести й «кримінальних авторитетів», що прибувають з країн СНД та Туреччини для координації діяльності різних угруповань або контролю за ними. Однак такі особи потрапляють до ПТШ досить рідко: зазвичай вони отримують відмову у в'їзді до України, а у разі затримання на її території – примусово видворяються протягом лічених годин.

Тому бачається, що ліквідація закритих місць концентрації незаконних мігрантів не лише сприятиме значному зменшенню можливостей для організованих переправницьких мереж з вербування «клієнтів», але й означатиме припинення жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження з останніми. Водночас, ті ж вищезгадані 120 млн. євро, або 3,84 млрд. грн. станом на кінець 2018 р., перевищують

половину всієї дохідної частини бюджету Закарпатської області на той самий рік, яку було визначено у розмірі 7,34 млрд. грн. [10]. Відповідно, припинення діяльності ПТПШ дозволить вивільнити чималі бюджетні кошти на проведення інших заходів зі зменшення кількості транзитних незаконних мігрантів: добровільне повернення їх до країн походження, сприяння переселенню до третіх країн, інтеграція деяких з них до українського суспільства та підвищення рівня життя у тих периферійних населених пунктах, мешканці яких особливо активно задіяні в незаконному переправленні осіб через державний кордон України.

Список використаної літератури:

1. Ukrainian Immigration Detention Profile [Електронний ресурс] // Global Detention Project. – Режим доступу: <https://www.globaldetentionproject.org/countries/europe/ukraine> (дата звернення: 28.05.2019). – Заголовок з екрана.
2. Refugees deported from the EU, imprisoned in Ukraine [Електронний ресурс] // World Socialist Web Site. – Режим доступу: <http://www.wsws.org/en/articles/2015/02/21/ukra-f21.html> (дата звернення: 28.05.2019). – Заголовок з екрана.
3. Buffeted in the Borderland. The Treatment of Asylum Seekers and Migrants in Ukraine / Human Rights Watch. – New York: 2010. – 124 с.
4. Statement by Somali Asylum Seekers in Ukraine / Ukrainian Refugee Council. – Kyiv: 2012. – 3 с.
5. Interview with a former hunger striker [Електронний ресурс] // Border Monitoring Project Ukraine. – Режим доступу: <http://bordermonitoring-ukraine.eu/2012/10/02/interview-with-a-former-hunger-striker/> (дата звернення: 28.05.2019). – Заголовок з екрана.
6. Муратова Д. Б. Адміністративно-правове регулювання перебування мігрантів у пунктах тимчасового утримання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Д. Б. Муратова; Київський національний університет внутрішніх справ. – Київ: 2009. – 23 с.
7. *Нелегали – біда чи користь для України* [Електронний ресурс] // Korrespondent.net. – Режим доступу: <https://blogs.korrespondent.net/blog/users/3335959-nelehal-y-bida-chy-koryst-dlia-ukrainy> (дата звернення: 28.05.2019). – Заголовок з екрана.
8. Кібальник С. О. Стратегії запобігання незаконному переправленню осіб через державний кордон: питання розмежування / С. О. Кібальник // Матеріали наукової конференції за результатами роботи фахівців Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України за фунда-

ментальними темами у 2018 р. (м. Харків, 26 берез. 2019 р.) / редкол.: В. С. Батиргарєва, В. І. Борисов, Д. П. Євтеєва та ін. – Х.: Право, 2019. – С. 99–102.

9. Global Compact for Safe, Orderly and Regular Migration / UN for Refugees and Migrants. – New York: 2018. – 34 с.
10. Про обласний бюджет: Рішення Закарпатської обласної ради від 21.12.2017 № 1029. – Ужгород, 2017. – 4 с.

Клепка Д. І.,

к. ю. н., науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

СТАНДАРТИ ЕФЕКТИВНОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КАТУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Відповідно до ст. 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – Конвенція) нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню. Як наголошує Конституційний Суд України позитивний обов'язок держави полягає не лише в створенні ефективної системи захисту життя, здоров'я та гідності людини, а й передбачає забезпечення ефективного розслідування фактів позбавлення життя та неналежного поводження. [1] Однак чинне законодавства України не містить жодних критеріїв ефективності розслідування.

У зв'язку з чим необхідним вбачається дослідження стандартів ефективного розслідування з урахування практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Звернімо увагу, що хоча Конвенція не містить прямого обов'язку держави щодо проведення ефективного досудового розслідування однак системне тлумачення ст. 1–5, 8, 14 та Протоколу № 1 до Конвенції надає підстави стверджувати, що такий обов'язок держави все ж таки закріплено. Окрім того до цієї категорії неодноразово звертається у своїй практиці й ЄСПЛ, хоча здебільшого у справах щодо порушення ст. 2 Конвенції. Так, у своєму рішенні у справі «Мак-Канн та інші проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ зазначає, що вимога оперативного розгляду справи непрямо передбачена у процесуальній частині ст. 2 Конвенції, тому від установ державної влади вимагається провести за власною ініціативою докладне і ефективне розслідування потенційних порушень норм ст. 2 Конвенції. [2] Крім того, Суд не виключає можливості того, що позитивний обов'язок держави за ст. 8 із забезпечення фізичної недоторканності особи може торкатися питань ефективності кримінального розслідування (див. рішення у справі «Осман проти Спо-

лученого Королівства» (*Osman v. the United Kingdom*) від 28 жовтня 1998 року, Reports 1998-VIII, с. 3164, п. 128). [3]

Що ж до розслідування злочинів пов'язаних з катуванням ЄСПЛ вказує, що коли особа заявляє небезпідставну скаргу про те, що вона зазнала неналежного поводження з боку уповноважених державою осіб у порушення ст. 3 Конвенції, необхідним є здійснення ефективного офіційного розслідування, що має забезпечити встановлення й покарання винних осіб; інакше загальна юридична заборона катування і нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, попри її фундаментальну значимість, виявилася б неефективною на практиці. (пункт 276 рішення у справі «Давидов та інші проти України» від 1 липня 2010 року). [4] Окрім того у низці справ ЄСПЛ зазначає, що в принципі, не можна вважати, що про такі позитивні обов'язки йдеться лише у випадках, які стосуються актів поганого поводження з боку носіїв державних повноважень (див., *mutatis mutandis*, «Кальвеллі і Чільйо проти Італії» (*Calvelli and Ciglio v. Italy*) [GC], № 32967/96, ECHR 2002-I). [3]

Що ж до критеріїв ефективності розслідування, то у справі «Сергій Шевченко проти України» вказано, що система, яка вимагається статтею 2 Конвенції, має передбачати незалежне та безстороннє розслідування, яке відповідає певним мінімальним стандартам щодо ефективності. Таким чином, компетентні органи мають діяти з належною наполегливістю і за своєю ініціативою порушувати провадження, яке здатне по-перше, встановити обставини, за яких сталась подія, та недоліки діяльності системи; по-друге, встановити, хто саме з представників державних органів був причетний до події. Також існує вимога щодо оперативності та розумної швидкості такого розслідування, що передбачено у справі «Холодков і Холодкова проти України». У справі *Nachova v. Bulgaria* (Начова проти Болгарії) суд відмічає, що розслідування не буде ефективним доти, доки всі докази не будуть детально вивчені, а висновки не будуть обґрунтовані. [5]

Тож відповідно до практика ЄСПЛ мінімальними стандарти ефективності розслідування є: незалежність, безсторонність та підконтрольність громадськості, а також зразкова ретельність та оперативність.

Важливо підкреслити, що ефективність досудового розслідування не можна ототожнювати з його результативністю. ЄСПЛ вказує, що розслідування повинно також бути ефективним у тому розумінні, що воно має привести до визначення питання, чи використана сила була або

не була виправдана за тих обставин (рішення у справі «Кая проти Туреччини» (Kaya v. Turkey) від 19 лютого 1998 р., заява № 22729/93, п. 87) та встановлення і покарання відповідальних осіб. Результат при цьому не має значення, але має значення здійснення необхідних заходів. [6]

Окрім того вбачається, що ефективність досудового розслідування залежить не тільки від сумлінності виконання своїх обов'язків слідчим або прокурором. Адже частиною 1 ст. 9 КПК України передбачено, під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. Тож якість норм кримінального процесуального законодавства, яким визначено повноваження слідчого, прокурора та способи їх реалізації безпосередньо впливають на ефективність досудового розслідування.

Таким чином на підставі вище викладеного можна зробити висновок, що стандартами ефективного досудового розслідування є: *незалежність органів досудового розслідування; відсутність необґрунтованого зволікання у проведенні досудового розслідування (оперативність); ретельність проведення досудового розслідування; якість норм кримінального та кримінального процесуального законодавства.*

Список використаної літератури:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України від 24 квітня 2018 р. № 3-п/2018 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-18/print>
2. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Мак-Канн та інші проти Сполученого Королівства» від 27 вересня 1995 року URL: http://aau.edu.ua/static/pdf/art2_judg1.pdf
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «М. С. проти Болгарії» від 4 грудня 2003 р., заява № 39272/98 URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=629>
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Давидов та інші проти України» від 01 липня 2010 р. заяви №№ 17674/02 і 39081/02 URL: <http://library.khpg.org/files/docs/1326275428.pdf>

5. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шевченко проти України» від 4 квітня 2006 р., заява N 32478/02 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_012
6. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Огур проти Туреччини» від 20 травня 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_399

Колодяжний М. Г.,

*к. ю. н., с. н. с., завідувач відділу кримінологічних досліджень
НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
НАПрН України*

ЗАСТОСУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЗМЕНШЕННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ ДЛЯ КАТУВАНЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Насильство у тій чи іншій формі у будь-якому суспільстві є ганебним явищем. Насильницькі злочини проти життя та здоров'я особи завжди вважались певним індикатором криміногенності, ступеня захисту базових прав громадян, рівня цивілізованості відповідної держави. Зрештою за поширеністю насильницьких кримінальних правопорушень у структурі злочинності можна вести мову про ефективність роботи усієї правохоронної системи.

На жаль, у діяльності органів, на які чинним законодавством покладаються функції слідства, дізнання, здійснення оперативно-розшукових заходів, виявлення, усунення, профілактики злочинів й правопорушень, виконання кримінальних покарань нерідко простежуються службові зловживання їх працівників, у тому числі поєднані з незаконним застосуванням сили до багатьох учасників кримінального процесу. Частіше насильство з боку співробітників органів Національної поліції, СБУ, працівників установ виконання покарань та інших силових відомств застосовується до підозрюваних, обвинувачених, підсудних, у тому числі яким судом обрано запобіжний захід у виді тримання під вартою, засуджених до кримінального покарання у виді позбавлення, обмеження волі, арешту та ін.

За даними правозахисних організацій (Європейський комітет проти тортур, громадська організація «Україна без тортур» та ін.), в Україні катування у роботі органів кримінальної юстиції мають місце. Зокрема, Харківська правозахисна група зазначає, що у нашій державі майже щохвилини один громадянин стає жертвою незаконного застосування насильства. Щороку в Україні потерпає від необґрунтованого насильства з боку поліцейських понад 600 тис. осіб, близько 100 тис. із них – від катувань. Зросла

кількість фактів нанесення побоїв під час затримання [1]. Зрозуміло, що певна частина таких проявів залишається з певних причин латентною.

Безперечно, насильницькі прояви (катування, мордування, побої, тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості) з боку осіб, які мали б самі забезпечувати законність і захищати права усіх учасників кримінального процесу, не мають місця на існування. Такі прояви повинні припинятись з боку більш адекватних колег «злочинців у погонах». Керівництво органів кримінальної юстиції, де поширені випадки застосування з боку підлеглих насильства до громадян незалежно від їх правового статусу, виду й тяжкості злочину, у вчиненні якого останні підозрюються, не мають права потурати подібним діям, покривати злочинне насильство підлеглих. Такі дії повинні бути предметом службового розслідування з подальшим звільненням насильницького злочинця-правоохоронця й відкриттям відповідного кримінального провадження та притягнення винного до кримінальної відповідальності.

Зрозуміло, що вище представлена ідеальна модель належного стану справ у діяльності органів кримінальної юстиції України та необхідного реагування їх керівників і начальників. У реальності все набагато складніше, адже іноді застосування насильства до підозрюваних є результатом низької кваліфікації та професійної підготовки, малого досвіду роботи окремих правоохоронців.

На практиці для запобігання таким діям навіть недостатньо продуманої кадрової політики, пов'язаної з підвищенням кваліфікаційних вимог до співробітників органів кримінальної юстиції, здійсненням їх періодичної переатестації та навіть збільшенням їх грошового та матеріального забезпечення, хоча це є дуже важливим аспектом. Для цього потребує комплексний підхід. Він зводиться до використання кримінологічних засобів обмеження насильства у діяльності органів кримінальної юстиції. Одним із таких напрямів можна вважати стратегію зменшення можливостей для катувань та інших насильницьких проявів у роботі службових осіб багатьох органів кримінального переслідування [2].

Різноманітні заходи вказаної стратегії дозволяють збільшити очевидність незаконних насильницьких дій правоохоронців, зменшити їх вигідність та доцільність здійснення, посилити ризикованість вчинення. У підсумку різні за характером прояви цієї стратегії здатні покращити стан законності у діяльності органів кримінальної юстиції нашої держави. Проаналізуємо деякі з них.

Ситуаційний підхід обмеження насильства з боку працівників правоохоронних органів пов'язаний із потенційною ризикованістю дій агресора, його розумінням реальності настання небажаних наслідків у виді дисциплінарних стягнень або відкриття кримінального провадження за фактом дій, що мають ознаки насильницького кримінального правопорушення.

Очевидність злочинної діяльності таких правоохоронців може забезпечуватись створенням атмосфери прозорості й суцільної підзвітності. Будь-яка службова особа має знати, що її насильницькі дії стануть відомі незаангажованому керівництву, а також можуть бути надбанням ЗМІ. Тому робота останніх у цього контексті є дуже важливою з огляду на висвітлення у масштабах країни випадків катувань в органах кримінальної юстиції. Не слід забувати у цьому аспекті вагомої ролі громадських організацій, які здійснюють моніторинг захисту прав громадян, різноманітних службових зловживань з боку правоохоронців.

Очевидність подібних дій можна підвищити шляхом поступового монтажу в усіх службових кабінетах камер відеоспостереження з обмеженим доступом працівників територіальних підрозділів правоохоронних органів до відповідних серверів і банків відеоінформації. Для цього усі записані відеофайли мають бути спрямовані з усієї країни в одне місце, наприклад, відповідний департамент МВС або Головне управління Національної поліції та, відповідно, головні управління інших силових відомств. До речі, у Харкові є прецедент, коли насильницькі групові дії працівників поліції були виявлені й доведена їх вина завдяки встановленій у службовому приміщенні метрополітену камери відеоспостереження.

Для посилення очевидності подібних дій правоохоронців під час здійснення слідчих та розшукових дій, за можливості, мають брати участь фахівці у галузі права (адвокати, юристи), законні представники підозрюваних.

Ситуаційний підхід передбачає також зменшення вигідності злочинних дій. У даному випадку це досягається, окрім іншого, потенційністю відшкодування у майбутньому завданої потерпілому фізичної та моральної шкоди внаслідок застосування до нього насильства з боку працівника органу кримінальної юстиції. Чим більше буде таких прецедентів – тим краще для стану законності у вказаній сфері. Наприклад, у США є непоодинокими випадки допущення судами й органами кримінальної юстиції правових помилок, внаслідок яких несправедливо засуджені громадяни

відбувають покарання або його частину. У підсумку останні отримують солідну грошову компенсацію розміром 5–20 млн дол. США. Є подібні приклади компенсації завданої шкоди внаслідок застосування катувань. Моніторингом подібних випадків у світі займається чимало громадських організацій на кшталт Human Rights Watch, Innocence Project, Death Penalty Worldwide та ін.

Просторовий підхід в обмеженні насильства у діяльності органів кримінальної юстиції пов'язується зі створенням сучасних «прозорих» офісів. Такий підхід, з одного боку, має символічний характер, оскільки вказує на готовність правоохоронної системи надавати різні послуги громадянам, захищати їх права на прозорих засадах і відповідно до зрозумілих правил. З другого, – виконання стін таких офісів зі скла, міцного прозорого пластику дозволяє громадянам спостерігати за усіма подіями, що відбуваються усередині будівель. Подібний досвід з позитивного боку зарекомендував себе у Грузії.

Для зменшення кількості катувань у роботі правоохоронних структур необхідно поширювати **сучасні досягнення науки і техніки**. Це може стосувались згаданого вище відеоспостереження, забезпечення технічної неможливості заносити службовим особам органів кримінальної юстиції предмети, пристрої, обладнання (будівельний інструмент, ножі, проти-гази, мотузки, акумуляторні батареї тощо), які можуть використовуватись для катування громадян. Чергові поліцейські та їх помічники, за можливості, не мають видавати спецзасоби особовому складу відділу поліції без гострої потреби, коли не виконуються оперативно-розшукові заходи.

У питанні запобігання катуванням та іншим насильницьким проявам у діяльності органів кримінальної юстиції є й інший бік – **віктимологічний**. Адже нерідко насильство застосовується до тих учасників кримінального процесу, поведінка яких є віктимною. Віктимність може виражатись не лише у фізичній неможливості надання фізичного опору агресору. Частіше ця поведінка має ознаки пасивності, байдужості до власної недоторканності, захисту свого життя і здоров'я, правового нігілізму, незнання власних прав, неможливості надати об'єктивну правову оцінку насильницьким діям правоохоронців.

Недарма у лексичному обігу ще з радянських часів поширені такі жаргони, як «терпіла» (слабка людина, яка не здатна постояти за себе, жертва насильства) або «ручний» (нешкідлива особа, яка готова співпрацювати на користь поліції, адміністрації виправної колонії). Нерідко

прихильність особи на активне співробітництво з правоохоронцями досягається шантажем й незаконним застосуванням сили.

У підсумку можна зазначати, що успіх обмеження випадків катувань та інших насильницьких дій у діяльності органів кримінальної юстиції залежить від поєднання різних напрямів і заходів, що мають як кримінологічну природу, так й іншу спрямованість.

Список використаної літератури:

1. Войтович О. Тортури нової поліції: чому й надалі катують українців? URL: <https://p.dw.com/p/2qygV>.
2. Колодяжний М. Г. Стратегія зменшення можливостей учинення злочинів: зарубіжні реалії, перспективи запровадження в Україні: монографія. Харків: Право, 2018. 228 с.

Кришевич О. В.,

к. ю. н., доцент, професор кафедри кримінального права НАВС

БУЛІНГ, ЯК РІЗНОВИД КАТУВАНЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Конституція України проголошує життя і здоров'я людини, її честь і гідність, недоторканність і безпеку як найвищу соціальну цінність (ст. 3), наголошуючи, що «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» (ст. 28) [1]. Заборона катування людей відповідає вимогам міжнародно-правових актів, на підставі яких кожна держава, в тому числі і Україна, розглядає акти катування як злочини. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) Україна посідає четверту сходинку серед країн Європи за рівнем проявів агресії підлітків, а на першому місці – Росія, на другому – Албанія, на третьому – Білорусь [2]. Однією з найпоширеніших проблем у дитячому середовищі сьогодні є булінг, який прийнято розглядати як небажану агресивну поведінку дітей шкільного віку, що призводить до цькування дитини іншою дитиною або групою дітей з метою приниження, залякування та демонстрації сили. Досить часто в реальному житті булінг знаходить свій вияв у вкрай жорсткій формі, з виявом імпульсивності та агресії, наприклад, у масових побиттях, катуваннях, які до того ж знімаються на відео і знаходяться у мережі Інтернет, оскільки поширюється кібербулінг. Булінг у середовищі неповнолітніх виявляється через фізичне або психологічне насильство пережите дітьми з боку інших дітей. Це можуть бути: це систематичні глузування, що відображають особливості зовнішнього вигляду або особистості потерпілих; псування їх особистих речей, заштовхування під парту, вимагання грошей; відверті знущання, що принижують почуття людської гідності. Таким чином, булінг – це насильство, що має умисний характер і проявляється, як правило, у тривалих, неодноразово повторюваних діях фізичного та/або психічного характеру з боку особи або групи осіб, які володіють певними перевагами (фізичними, адміністративними, психологічними тощо), вчинюваних з певною, визначеною метою (залякати, покарати за вчинення якогось діяння тощо).

І так, підсумуємо вище викладене, *булінг* (від англ. Bully – хуліган, задирака, грубіян, «to bully» – задиратися, залякувати, знущатися (слово «bull» на англійському означає «бик», тобто слово «bullying» характеризує людину, яка задирає слабких і нападає, несподівано)) – це тривалий процес свідомого жорстокого поводження, агресивної поведінки з метою завдати шкоди, викликати страх, тривогу або створити негативне середовище для людини (переслідування одного члена співтовариства іншими (особливо серед школярів і студентів, проте зустрічаються випадки цькування школярів учителями, учителя учнями, учителя учителями)), а головна така поведінка має на меті самоствердитися за рахунок когось, підпорядкувати особу своїм інтересам або заслужити собі загальний авторитет [4].

Найчастіше жертвами булінгу стають діти, які мають: фізичні вади – носять окуляри, погано чують, мають порушення опорно- рухового апарату, фізично слабкі; особливості поведінки – замкнуті чи імпульсивні, невпевнені, тривожні; особливості зовнішності – руде волосся, веснянки, відстовбурчені вуха, незвичну форму голови, надмірну худорлявість чи повноту; недостатньо розвинені соціальні навички: часто не мають жодного близького друга, краще спілкуються з дорослими ніж з однолітками; страх перед школою: неуспішність у навчанні часто формує у дітей негативне ставлення до школи, страх відвідування певних предметів, що сприймається навколишніми як підвищена тривожність, невпевненість, провокуючи агресію; відсутність досвіду життя в колективі («домашні» діти); деякі захворювання: заїкання, дислалія (порушення мовлення), дисграфія (порушення письма), дислексія (порушення читання); знижений рівень інтелекту, труднощі у навчанні або навпаки високий інтелект, обдарованість, видатні досягнення; слабо розвинені гігієнічні навички (неохайні, носять брудні речі, мають неприємний запах).

Найпоширенішими *формами* булінгу є: словесні образи, глузування, обзивання, погрози; образливі жести або дії, наприклад, плювки; залякування за допомогою слів, загрозливих інтонацій, щоб змусити жертву щось зробити чи не зробити; ігнорування, відмова від спілкування, виключення із гри, бойкот; вимагання грошей, їжі, речей, умисного пошкодження особистого майна жертви; фізичне насилля (удари, щипки, штовхання, підніжки, викручування рук, будь-які інші дії, які заподіюють біль і навіть тілесні ушкодження); приниження за допомогою мобільних телефонів та інтернету (СМС-повідомлення, електронні листи, образливі репліки і коментарі у чатах і т. д.), поширення чуток і пліток.

Щоб проаналізувати булінг з позицій кримінального права, дослідити особливості кваліфікації даного виду поведінки як катування, спочатку окреслимо кримінально-правову характеристику катування. *Основним безпосереднім* об'єктом катування є здоров'я, а *додатковим обов'язковим* – воля, честь і гідність особи. З *об'єктивної сторони* характеризується: 1) діями – нанесенням побоїв, мученням або іншими насильницькими діями; 2) наслідками у виді заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання; 3) причинним зв'язком між вказаними діями і наслідками. *Суб'єкт* катування – загальний, фізична осудна особа 16 років. *Суб'єктивна сторона* злочину, передбаченого ст. 127 КК України, характеризується прямим умислом і хоча б однією спеціальною метою з чотирьох, зазначених у диспозиції ч. 1 ст. 127 КК України: 1) примусити потерпілого або іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у т. ч. отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання; 2) покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним чи іншою особою або у скоєнні яких він чи інша особа підозрюється; 3) залякати його чи інших осіб; 4) дискримінувати його чи інших осіб.

Щоб проаналізувати взаємозв'язок булінгу і катування спочатку порівняємо обидва явища. По-перше, дії при булінгу дуже схожі, а іноді можуть бути й ідентичними до тих дій, які вчиняються при катуванні (завдання ударів по тілу, що спричиняє фізичний біль, застосування або погроза застосування поліетиленового пакета для позбавлення можливості дихати, різні посягання на статеву недоторканість особи, придушення, обливання холодною водою, нацькування собак, примушування їсти неїстівні речовини). Також означені дії завжди супроводжуються сильним стресом, почуттям нестримного жаху та здатні принизити особу, зламати її морально. По-друге, в кожному із випадків обов'язково настають наслідки у формі сильного фізичного болю та/або жорстокого морального страждання. По-третє, в обох випадках виступають суб'єкти-агресори, які з метою досягнення своєї мети вчиняють щодо іншої особи дії у формі вербального, фізичного чи емоційного знущання. Булери відчують сильну потребу панувати й підпорядковувати собі інших учнів, переслідуючи власні цілі; вони імпульсивні й легко шаленіють; часто зухвалі та агресивні у ставленні до дорослих (передусім батьків і вчителів); не виявляють співчуття до своїх жертв. По-четверте, і булери, і суб'єкт катування усвідомлюють, що їх дії не відповідають загально-

прийнятим у суспільстві правилам поведінки і є навмисними та суспільно небезпечними. Таким чином, булінг фактично переростає у катування із наявністю усіх ознак складу цього злочину, за винятком суб'єкта, а діти-булери до 16 років, які вчинили дії, що утворюють склад катування, не несуть кримінальної відповідальності за ст. 127 КК України, оскільки ч. 2 ст. 22 КК України цей злочин не передбачено у переліку тих, кримінальна відповідальність за які настає з чотирнадцяти років і особа віком від 14 до 16 років, яка вчинила насильницькі дії з метою передбаченою ч. 1 ст. 127 КК України, то, за наявності для цього підстав, вона може підлягати відповідальності за ст. ст. 121, 122, 296 КК України. Якщо ж вони здійснюють свої неправомірні дії через мережу Інтернет (кібербулінг), то за погрози іншим дітям в інтернеті відповідальність несе власник того комп'ютера, з якого було поширено неправдиву інформацію або залякування.

Таким чином, пропонуємо розглядати окремі прояви булінгу, як різновид катування серед неповнолітніх, оскільки це негативна агресивна поведінка умисного характеру, яка має високий ступінь суспільної небезпеки. З огляду на спільність ознак таких діянь та особливу загрозу для життя, здоров'я, волі, честі та гідності особи як благ, які перебувають в Україні під кримінально-правовою охороною, окремі прояви булінгу можуть підпадати під ст. 127 КК України і кваліфікуватись як катування. Тому, вважаємо необхідним знизити вік кримінальної відповідальності до 14 років суб'єкта злочину щодо ст. 127 КК України. Адже, закріплення такої відповідальності у КК України могло б стати одним із засобів запобігання та протидії катуванню, а також і булінгу, оскільки у 14 років особа, яка вчиняє дії, які утворюють об'єктивну сторону катування, зокрема нанесення побоїв, мучення або інші насильницькі дії, що спричиняє наслідки у вигляді заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання, цілком усвідомлює суспільну небезпечність свого діяння та наслідків.

Список використаної літератури:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Український інститут дослідження екстремізму. Дослідження «Стоп шкільний терор. Профілактика та протидія булінгу»: <http://uire.org.ua/wpcontent/uploads/2017/11/Doslidzhennya-buling.pdf>.

3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Черня. – К.: Юрінком Інтер, 2018. – 1064 с.
4. Википедия. Свободная энциклопедия. [Электронный ресурс]/статья// – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki>

Левицька Ю. А.,
аспірантка кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
НЮУ ім. Я. Мудрого

КРИМІНОГЕННІ РИСИ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ДОМАШНІМ НАСИЛЬСТВОМ НАД ДІТЬМИ

Насильство над дітьми в родині є розповсюдженою проблемою у всьому світі, врегулюванням якої займаються як на рівні національного законодавства, так і на міжнародній арені. Сім'я є первинним інститутом, в якому здійснюється фізичне, психологічне та соціальне зростання дитини. Домашнє насильство над дітьми вчиняється найближчими родичами, що оточують дитину.

Для дослідження особистості домашнього насильника слід з'ясувати якості, що їй притаманні. Так, Гумін О. М. визначає особистість злочинця як сукупність специфічних соціально-демографічних, моральних та соціально значущих біопсихологічних характеристик і станів, що проявилися у вчиненні насильницького злочину проти життя та здоров'я особи у сімейній сфері [2, с. 172]. Як зазначає Блага А. Б., в якості основних елементів слід розглядати соціально-демографічні, кримінально-правові, соціально-рольові та морально-психологічні характеристики [1, с. 92].

Соціально-демографічні ознаки охоплюють стать, вік, освіту, місце народження та проживання, громадянство, рід занять, стаж роботи, сімейний стан, належність до певної соціальної групи й інші відомості демографічного характеру [1, с. 95]. Статеві-віковий розподіл кількості осіб, які вчиняють насильство в сім'ї на прикладі 2019 року свідчить про домінування дорослих осіб чоловічої статі віком від 20–39 років. Жінки становлять лише 7% з загальної кількості злочинців. За даними Генеральної прокуратури України, неповнолітніх за вчинення даного злочину не було виявлено [5]. Таким чином, домашнє насильство вчиняється особами у віці 20–39 років (40%) та особами середнього віку (34%). Особи літнього віку не перевищують 6%. Тому можна вважати, що насильство над дітьми вчиняється переважно їх батьками.

Соціальна цінність особи значною мірою визначається рівнем освіти і навичок. Освіта здійснює певний вплив на формування ціннісних орієнтацій та життєвих настанов. За даними 2019 року, переважна більшість осіб, винних у вчиненні домашнього насильства (60%) мала повну загальну середню освіту, 56% – повну вищу і базову освіту, 32% мали професійну технічну освіту. Слід зазначити про наявність винних осіб, які мають лише початкову освіту – 1,6%. Отже, людина може кваліфікаційний рівень, займати керівну посаду, бути толерантною та чемною на перший погляд, натомість вдома перетворюється на особу, яка здатна завдати шкоду власній дитині.

Кримінально-правові ознаки включають інформацію про одноособовий або груповий характер злочинної діяльності, наявність попередніх судимостей, вид та розмір призначеного покарання, обставини, які його пом'якшили чи обтяжили, тощо [1, с. 97]. За даними проведеного дослідження, основна маса протиправних діянь цієї категорії – 789 за пів року, або 99,4%, були скоєні злочинцем одноособно. І лише у 4 випадках із 793 (0,5%), злочини, пов'язані з насильством в сім'ї, були вчинені у групі.

Важливе значення при аналізі осіб, які вчинили насильство в сім'ї, має така їх характеристика, як наявність попереднього кримінального досвіду. Так, у 793 справах щодо насильства у сім'ї у період з січня по травень 2019 року – 25% (191) особи раніше притягувалися до кримінальної відповідальності за 2019 рік, з них за домашнє насильство – 11,4% осіб та за сексуальне насильство – 10,5%.

Соціально-рольові ознаки розкривають функції індивіда, обумовлені його становищем у системі існуючих суспільних відносин, належність до певної соціальної групи, взаємодію з іншими людьми та організаціями в різних сферах громадського життя [1, с. 101]. Проаналізувавши осіб, які були обвинувачені у скоєнні насильства у сім'ї, працездатних, проте непрацюючих було виявлено 73%, а безробітних лише 9%. За даними Інформаційно-ресурсного центру «Дитинство без насильства», насильство частіше зустрічається у сім'ях із низькою самооцінкою фінансового становища, ніж у сім'ях, які оцінюють своє матеріальне благополуччя вище [4, с. 19]. Отже, несприятливий економічний стан у родині проковує батьків на агресивні дії у відношенні дитини.

Морально-психологічні ознаки розкривають внутрішні особистісні якості особи злочинця та допомагає з'ясувати причину вчинення нею

злочину. На поведінку кожного індивіда, на думку М.І. Єнікеева впливають характер та темперамент особистості [3, с. 199]. Серед правопорушників переважає циклотимічний та гіпертимний тип, оскільки такі особи схильні до імпульсивності, грубості, швидкому перепаду настрою, вживання алкоголю. Дратуюча поведінка дітей здатна викликати в них почуття злості та потребу у домінуванні над ними. Внаслідок цього вони використовують фізичну силу та залякують дитину, чим викликають в неї тілесні ушкодження та психологічні проблеми. До того ж, за останні п'ять років більше 35% осіб, які вчинили домашнє насильство, знаходилися у стані алкогольного сп'яніння на момент його скоєння.

Таким чином, кримінологічна характеристика злочинця відіграє важливу роль для аналізу злочинності щодо насильства над дітьми. Особистість насильника – чоловік середнього віку, який має вищу освіту, натомість тимчасово безробітний. На агресивну поведінку впливають характер, темперамент та ситуація в родині. Аналізуючи офіційну статистику осіб, які вчинили насильство, можна прогнозувати випадки скоєння домашнього насильства та вчасно звернути увагу на родину, в якій дитина потерпає від знущань.

Список використаної літератури:

1. Блага А.Б. Насильство в сім'ї (кримінологічний аналіз і запобігання): монографія / А.Б. Блага. – Харків: Макаренко, 2014. – 360 с.
2. Гумін О.М. Характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї / О.М. Гумін // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки. – 2014. – №810. – С. 172–177. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2014_810_30
3. Еникеев М.И. Юридическая психология. С основами общей и социальной психологи: ученик для вузов / М.И. Еникеев. – М.: Норма, 2005. – 640 с.
4. Домашнє насильство: Говори проти насильства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bezpekvadoma.com/uk/violence/psycho>. – Назва з екрана.
5. Статистична інформація 2019 року: відомості Генеральної прокуратури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113897&libid=100820&c=edit&_c=fo. – Назва з екрана.

Зміст

<i>Авдєєва Г. К.</i> Проблеми забезпечення об'єктивності висновку експерта у справах про катування в умовах змагального судочинства	3
<i>Автухов К. А.</i> Механізм оцінки ризиків у проекті Закону «Про пенітенціарну систему»	8
<i>Батургарєєва В. С.</i> Щодо небезпеки стати жертвою тортур і катувань в Україні	10
<i>Борисов В. І., Пащенко О. О.</i> Системно-правова несуперечливість як доктринальна обставина кримінально-правової заборони катувань	14
<i>Гальцова О. В.</i> До поняття «катування» у національному законодавстві	19
<i>Голіна В. В.</i> Правове та кримінологічне забезпечення запобігання катуванням у правоохоронних органах	24
<i>Денисова Т. А., Комліченко В. С.</i> Загальні питання змісту, кваліфікації злочину, передбаченого ст. 127 КК України «катування» та проблеми його розкриття в місцях позбавлення волі	30
<i>Кібальник С. О.</i> Запобігання через катування: до питання щодо необхідності функціонування пунктів тимчасового перебування іноземців (ПТПІ) в Україні	36
<i>Клепка Д. І.</i> Стандарти ефективного розслідування катування в контексті практики Європейського суду з прав людини	41
<i>Колодяжний М. Г.</i> Застосування стратегії зменшення можливостей для катувань у діяльності органів кримінальної юстиції	45
<i>Кришевич О. В.</i> Булінг, як різновид катувань серед неповнолітніх: кримінально- правові аспекти	50
<i>Левицька Ю. А.</i> Криміногенні риси особистості злочинця у кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з домашнім насильством над дітьми	55

Наукове видання

**КОЛИ ТА КИМ
ВИПРАВДОВУЮТЬСЯ
КАТУВАННЯ**

Матеріали дискусійного клубу

(м. Харків, 16 травня 2019 р.)

Відповідальний за випуск

К. А. Автухов

*Матеріали друкуються в авторській науковій
та літературній редакції*

Технічний редактор *О. А. Лисенко*

Підписано до друку з оригінал-макета 20.09.2019.
Формат 60×84 $\frac{1}{16}$, Папір офсетний. Гарнітура Times.
Обл.-вид. арк. 2,83. Ум. друк. арк. 3,49. Вид. № 2289.
Тираж 40 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна
Тел./факс (057) 716-45-53
Сайт: www.pravo-izdat.com.ua
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ФОП Дуюнова Т. В.
Тел. (057) 717-28-80